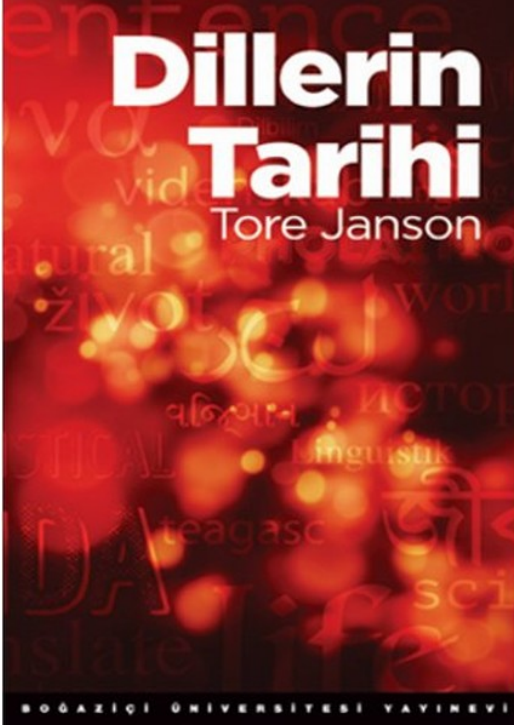

Tore Janson (2016). *Dillerin Tarihi*, (Çev. Mehmet Doğan), İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 351 s., ISBN: 9786054787746.

Mehmet AYDIN

Dillerin Tarihi adıyla Türkçeye çevrilen eserin İngilizcesi 2012 yılında Oxford Üniversitesi yayınlarından (*The History of Languages An Introduction*) çıkmış ve İngilizce olarak yayımlandıktan dört yıl sonra Türkçeye çevrilmiştir.

Eser altı kısım ve on yedi bölüme ayrılmış. Bölümler de alt bölümlerden oluşuyor. Ayrıca eserde konunun kavranmasına katkı sağlayacak haritalar, resimler ve tablolar da yer alıyor.

Janson'un eserinin dille, dillerin tarihiyle ilgili birçok sorusu var. Bunlardan ilki "Diller nasıl doğdu?" sorusudur. Gerçekten her dilcinin cevap araması gereken soruların başında böyle bir temel mesele vardır.

Yazar, *Kitabı Mukaddes*'in ilk kitabı *Yaratılış*'tan yola çıkarak Âdem'in yaratılır yaratılmaz konuşabildiği sonucuna varılabileceğini düşünür. Yaratılış hikâyesi bir yana bırakılsa bile insanın, yani Âdem'in onun "ayrılmaz bir parçası" olan dil yetisiyle yaratılmış olması kayda değer bir çıkış noktasıdır (s. 17). İnsanın dille yaratılmış olması, aslında insanın dil yetisiyle, başka bir ifadeyle dili kullanma melekesiyle yaratılmış olduğu şeklinde mi yorumlanmalıdır?

Dille ilgili ve elbette başka alanlarla ilgili insanın kolay cevap bulamayacağı sorular vardır.

"İnsan dillerinin en azından 5.000 yıldır var olduğundan eminiz; çünkü günümüze ulaşmış ilk yazılı metinlerin yaşı aşağı yukarı bu kadar. Yazıda kullanılmış ilk diller olan Mısırca ve Sümerce, günümüzde konuşulan dillerle aynı özelliklere sahip. Dillerin çok daha uzun süredir var olduğunu gönül rahatlığıyla söyleyebiliriz" (s. 18). Meselemiz büsbütün Türkçeye elbette

Türkçenin de, Sümerceyle ilişkisi olsun veya olmasın, 5.000 hatta 10.000 yıldır var olduğu gönül rahatlığıyla söylenebilir.

Dünyanın farklı bölgelerinde özellikle Kalahari Çölü'nün içinde ve çevresinde yaşayan ve “San” olarak adlandırılan toplulukların dillerine ve yaşama biçimlerine bakarak insanoğlunun var olduğu zamanın önemli bir kısmında hayatın nasıl yaşanmış olabileceği konusunda ipuçlarına ulaşılabileceğini ifade eden yazar avcı ve toplayıcıların dillerinin de ilkece öteki diller gibi olduğunu ileri sürer. Ayrıca, 19. yüzyıl dil bilimcilerinin genel olarak maddi kültürü geri toplumların dillerinin daha basit olduğu yönündeki görüşlerine işaret eden yazarın bu görüşe katılmadığını vurgulamak gerekir (ss. 24-27).

Güney Afrikalı bir avcı toplayıcı topluluk olan Khoisan dillerinin hepsinde hayli karmaşık ses sistemlerinin mevcut olduğunu kaydeden yazarın bu dillerde herhangi bir Avrupa diline göre daha fazla ünlü ve ünsüz bulunduğunu belirttiği bağlamda (s. 28) tıpkı bir popüler yayındaki gibi ünlü ve ünsüz yerine çeviride “sesli harf” ve “sessiz harf”in tercih edilmesi ve bu yanlıştın başka bağlamlarda da sürdürülmesi, dolayısıyla bunun seçkin bir üniversitenin yayımında gözden kaçırılması kolayca kabul edilemez. Asıl metinde yazar şunları söylemektedir: “The Khoisan languages all have very complex sound systems. They have more vowels and many more consonants than any European language” (*The History of Languages An Introduction*, s. 12).

Yazar, tarih öncesiyle hesaplaştıktan sonra diller arasındaki ilişkilere odaklanmıştır. Bu çerçevede ilk olarak Hint-Avrupa, Bantu ve Sami dilleri arasındaki ilişkiler ve bu dil toplulukları tartışılmıştır:

“Fakat çoğu dil, bir gruba ya da yaygın bir terimi kullanmak gerekirse bir dil ailesine mensuptur. ‘Aile’ kelimesi bir parça yanıltıcı bir benzetme: Diller pek çok sebepten [ötürü] benzeşebilir, ama diller arasındaki ilişkilerin insan akrabalığıyla bir benzerliği yoktur. Bu sebeple daha tarafsız bir tınısı olan ‘dil grubu’ terimini kullanmayı tercih ederim” (s. 62).

Janson, günümüzde konuşulan dillerden yola çıkarak 2.000 ile 3.000 yıl öncesinin dil durumunun önemli veçhelerini belirlemenin mümkün olduğunu düşünüyor. Bunun için de bir dille ilgili ilk yazılı metinlerden bir o kadar geriye giderek bunun yapılabileceğini söylüyor (s. 66). Modern Türkolojinin kurucusu sayılan Willi Bang Kaup ve öğrencilerinin de Türk dilinin yaşımı belirlemek için başvurdukları yöntem böyledir.

İkinci kısmın başlığı *Tarihin Temeli*'dir ve bu çerçevede karşımıza ilk olarak yazı çıkar. Yazıyla tarih ve dil arasında bağ vardır. Hatta tıpkı yazarın yaptığı gibi yazıyı tarihin temeli saymak yanlış olmaz. Ancak yazı, dilin temeli sayılamaz. Buna rağmen dillerin tarihi üzerine odaklanan birinin metinlere dayanmaktan başka yolu yoktur. Bir kadın resmi yapmanın saatler hatta günler alabileceğini kaydeden yazar “kadın” kelimesinin sesletilmesinin yarım

saniyede gerçekleşebileceğini ifade eder. “Öte yandan resim kalıcıdır, ama söz işitildiği anda var olur” (s. 73). Bizim kültürümüzde bunun veciz bir karşılığı vardır: “Söz uçar, yazı kalır”.

Söz ile resim ilişkisi insanlık tarihi açısından devrim niteliği taşıyan yazının icadına zemin hazırlamıştır. Yazının icadı şerefi Sümerlerindir. “Batı Asya’nın, Avrupa’nın ve Afrika’nın yazı sistemlerinin kökü Mezopotamya’da Sümerlerle doğmuş geleneğe uzanırken, Doğu Asya’nın bütün yazı sistemleri bir şekilde Çince’den doğmuştur” (s. 75).

Janson, hiyerogliflerle Mısır dili ve devleti arasındaki ilişkiye dikkati çekiyor. Mısır’daki yerleşim de verimli Nil Vadisi’nde kurulmuş ve burada daha genç bir yazı geliştirilmiştir. Piramitlerin Mısır’da inşa edilmesiyle ortak dil arasında bağ kuran yazar, buradaki krallığın yüz binlerce, hatta milyonlarca insanın aynı dili konuştuğu bir topluluğun en eski örneği olduğunu söylüyor (s. 78). Ayrıca Janson, büyük bir nüfusun binlerce yıl aynı dili konuşmayı sürdürmesini ve lehçelere bölünüp ayrı diller oluşturmamasını kayda değer bulmuştur. Mısır’ı, tek dil konuşan insanların büyük bir devlet kurup uzun süre egemenliklerini sürdürmesinin de ilk örneği sayan Janson “devlette devamlılık ilkesi”nin ne kadar esas olduğunu gösteriyor.

Mısır hiyeroglif yazısı bir resim yazıdır. İşaretlerin pek çoğu açıkça bir şeyi tasvir eder ve işaretin anlamı tasvir ettiği nesneyle ilişkilidir (s. 79). Ancak tasvir edilen nesnelere bakarak metnin anlamının kestirilemeyeceğini kaydeden yazar, çoğu işaretin dilin seslerini temsil ettiğini, bazı işaretlerinse soyut dil bilimsel anlamlar taşıdığını vurgulamıştır.

Bu bölümün çevirisinde de sesle yazı arasındaki ilişki doğru yansıtılmamıştır. Dolayısıyla bu bölümün de eserin yeni baskılarında gözden geçirilerek ve düzeltilerek yayımlanması daha uygun olacaktır (s. 81).

İkinci kısmın beşinci bölümünde Çince günümüze ulaşmış en yaşlı dil olarak nitelendirilmiştir. Burada uygarlıkla dil arasındaki bağa dikkat çekilmiş ve Çin uygarlığının da Mısır uygarlığı gibi Sarı Nehrin etrafındaki verimli bölgede kralın hükmettiği bir devlette boy attığı anlatılmıştır: “Kesin olan bir şey varsa, Çince yazının tıpkı Mısır ve Sümer yazıları gibi, yoğun tarımın yapıldığı, güçlü bir merkezî otoritenin hüküm sürdüğü bir bölgede doğmuş olduğudur” (s. 85).

Çin yazı karakterlerinin de tıpkı Mısır yazı karakterleri gibi resimlerden doğduğunu kaydeden yazar, bu yazının kehanet kemikleriyle bağına temas etmiştir.

Janson, Çin devletinin devamlılığına hayranlığını bir bilim adamı olarak hiç gizlememiştir: “Dünyada bin yılı aşkın süredir mevcut olan çok az devlet var. Mısır ve Çin, üç bin yılı aşkın süredir varlığını sürdüren yegâne devletlerdir.

Tabii Çin Mısır'dan bir hayli geniş. Çin günümüzde dünyanın en kalabalık ülkesi, uzun süredir de öyle. Bu açıdan bakılırsa, Çin gelmiş geçmiş en başarılı siyasi oluşumdur” (s. 89).

Çin devletinin devamlığının sırlarını anlamaya çalışan yazar, yeniliklere değil sürekliliğe öncelik verildiğine işaret ederek imparatorluk sınavlarının konularının uzun süre boyunca hiç değişmediğini, 19. yüzyılın kıdemli yöneticilerinin 11. hatta 2. yüzyıldaki öncülleriyle aynı şiirleri ve Konfüçyüs'ten aynı alıntıları takdir ve tahlil etmeyi öğrendiğini, Mao Zedong'un 20. yüzyılın ortasında yazdığı şiirlerde 8 ve 12. yüzyıllardan kalma kalıpları taklit ettiğini anlatmıştır (ss. 92-94).

Çin'in kuzeyi defalarca kuzeyden ve batıdan sökün eden halkların istilasına uğramıştır. Bu istilacılar arasında Hunları sayan, Hunların 4. yüzyılda Luoyang'ı ele geçirdiğini kaydeden yazar, Köktürklerden hiç söz etmemiştir.

Üçüncü kısım Yunanca ile Latinceye ve dillerin yayılmasına ayrılmıştır. Yunan dilinin arkasında, en azından başlangıçta, öbür büyük dillerin aksine güçlü bir devlet veya imparatorluk olmamıştır. Bu dil, gelişmesini büyük ölçüde MÖ 700 yılına tarihlendirilen ve Homeros'a atfedilen *İlyada ve Odyseia* manzum destanlarıyla eserlerini MÖ 4. yüzyılda kaleme almış Platon ve Aristo gibi filozof yazarlara borçludur. Platon ve Aristo tarih boyunca takipçileri sayesinde çok önemli izler bırakmışlardır. Yazar, sadece Konfüçyüs gibi ilk Çinli felsefecilerin onlarla karşılaştırılabileceğini eklemiştir (s. 108).

İngilizcede ve öbür Avrupa dillerinde açıkça eski Yunancadan alınmış çok sayıda ödünç sözcük vardır (s. 110). Elbette Türkçeye de Batı uygarlığıyla kurulan ilişkiler dolayısıyla bu dilden kelimelerin girdiği göz ardı edilemez. Ancak Türkiye'nin her zaman Batı uygarlığıyla sorunlu bir ilişkisi olmuştur. Herhâlde Türkiye'nin hep Batı'nın yanında kaldığını, asla içine büsbütün giremediğini söylemek yanlış olmaz.

Yazarın, dillerin eşitliği konusunda söyledikleri, başka birçok dil bilimci tarafından da dile getirilen önemli bir görüştür: “Günümüzde dil bilimciler genellikle tüm dillerin eşit değer taşıdığı hükmüne varmış durumda. Bu pek çok açıdan tek makul görüştür; özellikle de kişi, tüm insanların eşit değerde olduğunu inanıyorsa. Her dil birilerinin ana dilidir ve her insan için ilk dil, kişisel kimliğinin önemli bir parçasıdır. Dolayısıyla belli bir dilin başka bir dilden değersiz olduğunu ileri sürmek, belirli insanları aşağılamak anlamına gelir. Her dil onu konuşanlar açısından tamamen yeterli bir ilk dil olabilir ve buna göre saygı görmelidir” (s. 111).

114. sayfada harfle ses çeviride yine birbirine karıştırılmıştır.

Eski Yunan dil mirasını İskender ve onun kurduğu imparatorlukla Roma İmparatorluğu sahiplenmiştir. “Batıda fethettikleri ülkelerde sistemli bir biçimde kendi dillerini yayan Romalılar, doğuda bu siyaseti gütmemişlerdir.

Yunanca uzun soluklu Roma hâkimiyeti boyunca idarenin ve iktidarın dili olarak kalmıştır. Roma İmparatorluğu'nun iki resmî dili vardı: Batıda sadece Latince, doğuda çoğunlukla Yunanca (bazı koşullarda ise Latince)” (117). Ayrıca aynı bağlamda Yunancanın, Hristiyanlığın ilk dili olduğuna dikkat çekilmiştir. Yunancanın nefesini İstanbul'u [metinde ve çeviride İstanbul değil, Konstantinopolis vardır] fethederek Türkler bir parça kesmişlerdir. Osmanlı hâkimiyeti döneminde Yunanca konuşma dili olarak hayatını sürdürmüştür.

Yunanların dillerine verdikleri isimle yabancıların kullandığı isim arasındaki farkı ilginç bulan yazar, İngilizcede Modern Greek (modern Yunanca), Fransızcada grec moderne (modern Yunanca), Almandada Neugriechisch (yeni Yunanca) dendiği hâlde Yunanların 'elleniki glossa' yani “Helen dili” terimini kullandıklarını belirtmiştir (s. 119). Bu bağlamda Tore Janson, tarihi boyunca birkaç İmparatorluğun yükselişini ve düşüşünü sağ salim atlatmayı başaran Yunancanın kendine özgü statüsünü koruduğunu ve nadiren de olsa bir dilin siyasi güce üstün geldiğini eklemiştir.

Latinceyle devam eden 7. bölüm, “Sizin kaderiniz, Romalılar, halklara ve ülkelere hükmetmek” mısraıyla başlamaktadır. İmparator Augustus'un isteğiyle Vergilius'un yazdığı bir şiirde geçen bu mısraın Romalıların küstah tutumuna harika bir örnek olduğunu ifade eden yazar, bu mısradan ileriki dönemlerin emperyalistlerinin de sıkça yararlandığını anlatır (s. 123).

Birçok alanda Yunan örneğini takip eden Roma'nın MÖ 753 yılında kurulduğu söylenir. Roma İmparatorluğu, MS 100 yılı civarında bütün Avrupa'nın önemli bir kısmını, Akdeniz'in kuzeyini ve Basra Körfezi'ne kadar uzanan Asya topraklarını ele geçirmiştir. Deyim yerindeyse Hristiyanlık da Roma'nın gücüne güç katan bir unsur olmuştur. Bu dönemde Latince bir din dili olarak Avrupa'da önemli bir üstünlük kazanmıştır. İncil ve Hristiyanlıkla ilgili metinler çok erken dönemde Yunancadan Latinceye çevrilmiş ve bu sayede Latince kilisenin dili olmuş, kiliselerde yalnızca Latince konuşulmuştur.

Bu gelişmelere bağlı olarak Güneybatı Avrupa halkları kendi dillerini bırakarak Latince konuşmaya başlamıştır. Latince bugünkü Cezayir, Tunus ve Libya topraklarında da Avrupa'daki kadar yerleşmiş ama İslam'ın bu bölgede yayılmasıyla buralarda zamanla unutulmuştur (s. 129).

Dillerin Tarihi adlı eserde “dil ölümü” yerine, “dil değiştirme” terimi tercih edilmiştir.

“Roma İmparatorluğundaki ‘dil değiştirme’ uygulamasının uzun vadeli etkisi pek çok dilin yeryüzünden silinmiş olmasıdır. Daha önce bahsettiğimiz üzere, binlerce yıllık dönemde, dünya tarihindeki başlıca eğilim budur. Bir dilin yok olmasının doğal yolu, muhtemelen Romalılar zamanında gerçekleşen durumdu: Belli bir dili konuşanlar yavaş yavaş başka bir dile geçer. İlk evrede aileler iki

dilli hâle gelir ve bir sonraki nesilde çocuklar, önce asıl dili öğrenmek yerine işe yeni dille başlar. Daha da ileride, asıl dili öğrenmeyi bırakırlar” (s. 130). Yazar, “dil değiştirme”yi doğal bir süreç sayıyor. Acaba gerçekten de böyle midir? Bunu enikonu tartışmak gerekir.

Arapçanın geniş bir coğrafyada yayılması, din ile dil arasında ne kadar anlamlı bir ilişki olduğunu gösterir. İbranice baştan beri Yahudiliğin dili olmuştur. Sanskritçe de Budacılar için önemlidir (s. 137).

Yazarın, Hz. Muhammed ve *Kur'an*'la ilgili söyledikleri bir çeviri sorunu veya sürçme değilse tartışılmalıdır. “Dinin kurucusu Muhammed, nüfuzunu genişletme arzusu taşıyan siyasi bir önderdi aynı zamanda. Öldüğünde, mürit sayısı hatırı sayılır rakamlara ulaşmıştı” (s. 138). Burada çevirmenin “mürit” tercihi büsbütün yanlıştır. Başka bir yerde yazar: “Muhammed, *Kur'an* başlığı altında derlenecek metinleri söyleyerek yazdırmıştı. Bu kitap ve Bedevi şiirleri, klasik yazı Arapçasının normlarını belirlemiş metinlerdir” (s. 140). *Kur'an-ı Kerim*, bütün olarak İslam'ın üçüncü halifesi Hz. Osman döneminde kitaba dönüştürülmüştür. Yazar, *Kur'an*'dan herhangi bir kitap olarak söz etmiştir, çevirmen de öyle çevirmiştir. Hâlbuki *Kur'an*, herhangi bir kitap değil, dört kutsal kitaptan biridir.

“Arapça konuşanların çoğunluğu yüzyıllar boyunca siyasi iktidarı Türklerin elinde tuttuğu ülkelerde yaşadı. Bunun bariz sonuçlarından biri, dillerinin itibarını kısmen yitirmesidir” (s. 146). Yazara bu noktada da katılmak mümkün değildir. Osmanlı hâkimiyeti Arapçanın itibarına hiçbir şekilde zarar vermemiştir. Türkçe konuşulan Osmanlı'da medreselerin bilim ve eğitim dili uzun süre yalnızca Arapça olmuş, bilim Arap diliyle yapılmıştır.

9. bölüm, bir dilin oluşmasında büyük bir şairin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. İtalyanca büyük ölçüde adını da bir dil olarak boy atıp gelişmesini de *İlahi Komedya* şiiriyle tanınan Dante Aligheri'ye (1265-1321) borçludur. “Dil sorunlarıyla da epey ilgilenen Dante, şiirlerini İtalyanca dediğimiz dille yazmış, Latince birkaç kitap kaleme almıştır. Dilleri ele aldığı kitabının adı olan *De Vulgari eloquentia*, ‘Halk dilinde nasıl yazmalı?’ anlamına geliyor” (s. 167).

10. bölüm, İngilizcenin ortaya çıkması ve bir dil olarak gelişip Britanya'da yayılmasının hikâyesidir. İngilizcenin hikâyesi eserde gerçekten kısa bir hikâye değil, uzun bir hikâyedir.

Bu bölümde bizim de Türkçenin ilk yazılı metinlerinde kullandığımız runik alfabeyle ilgili notlar var: “Her ne kadar Germen halkları kendilerini tek bir grup saymasa da, dillerine uyarlanmış bir yazı sistemi olan runik alfabeyle kullanıyorlardı. Günümüzde, bu yazının MS 1. yüzyılda icat edildiğine inanılıyor” (s. 180).

Yazar, Fransızca ile İngilizce arasındaki ilişkiyi ve rekabeti de aynı çerçevede ele almıştır. Britanya’da yüksek zümreler uzunca bir süre İngilizcenin yanında Fransızca’yı da kullanmışlardır. Ancak “V. Henry’nin yazışmalarında Fransızca’yı bırakıp İngilizceye geçtiği 1417 tarihi, İngilizce için bir dönüm noktası olmuştur” (s. 199).

Orta Çağ’da Avrupa’da pek çok dil ortaya çıkmıştır. Başlangıçta isimsiz ve itibarsız birer konuşma dili olan bu diller, daha sonra yazı diline dönüşerek İngilizce, İtalyanca, Fransızca ve İsveççe gibi isimler almışlardır. En başarılı olanlar, devletle ilişkili olan ulusal diller olmuştur (s. 214).

12. bölüm Avrupa dillerinin Portekizce, İspanyolca ve İngilizcenin dünyaya açılıp Avrupa kıtası dışında yayılmalarını hikâye ediyor. Coğrafi keşifler, özellikle Amerika kıtasının keşfi çok kısa sürede bu dilleri yeni kıtaya taşımış ve bu diller buraların rakipsiz hâkimleri olmuşlardır. 16 ve 17. yüzyıldan beri Amerika’da Portekizce, İspanyolca, İngilizce ve çok sınırlı bir alanda Kanada’nın Quebec eyaletinde Fransızca yerleşmiştir.

“Şu anda Brezilya’nın nüfusu 190 milyondan fazla. Amazon bölgesinin yalıtılmış kısımlar[ı] hariç, nüfusun[un] ana dili Portekizcedir” (s. 225).

“İspanyolca, Amerika kıtasında yaşayan 325 milyon insanın ana dilidir. İspanya’nın nüfusu 46 milyon ve ana dili İspanyolca olanların nüfusu bu rakamdan düşük; çünkü ana dili Katalanca ya da Baskça olanlar da var” (s. 227). Yazarın Amerika’yla ilgili nitelemesi “üç dilli kıta”dır (s. 230).

“Günümüzde Amerika kıtasının nüfusu yaklaşık 950 milyonken, Avrupa nüfusu yaklaşık 735 milyon civarındadır. Avrupa’da otuz devlet ve her birini en az birkaç milyon kişinin konuştuğu bir o kadar dil var. Amerika’daki devlet sayısı neredeyse aynı (Batı Hint adaları dâhil edilirse); fakat sadece üç büyük dil bulunuyor ve bir iki milyondan fazla kişinin konuştuğu sadece yedi dil var” (s. 231).

Yazar, 13. bölümde Haitice ve başka kırma dillere bakarak “Diller nasıl doğar ya da imal edilir?” sorusunu cevaplamaya çalışıyor.

“Kırma ana dilleri çalışmalarından çıkarabileceğimiz önemli bir ders, belirli koşullarda yeni dil biçimlerinin çok hızlı ortaya çıkabileceğidir. Eğer koşullar yeni bir dil gerektiriyorsa, o dil yaratılacaktır. İnsanın muazzam bir dilsel yaratıcılığı var ve gerektiğinde, bütünüyle yeni bir şey tasarlamak için bu yaratıcılığa başvurur” (s. 247).

İsveç’te, Danimarka’da, Norveç’te, İzlanda’da ve Faroe adalarında konuşulan İskandinav dillerinin kökenlerinin ortak olduğunu söyleyen Janson, buralarda çok eski zamandan itibaren runik alfabe kullanıldığını eklemiş ve İsveççe ile Norveççe yakınlığına işaret etmiştir (s. 253).

Bir dilin dirilmesine, diriltilmesine yazar çok bilinen İbranice örneğini veriyor (s. 268).

Dünyanın dört bir yanında dillerin yok olduğunu, insanların az kişinin konuştuğu yerel dili konuşmayı bırakıp, daha çok kişinin konuştuğu dillere geçtiğine işaret eden yazar, bunun sebeplerinin her yerde benzer olduğunu vurguluyor (s. 269).

Geleceği olmayan diller, küçük konuşur sayısına sahip olan dillerdir. Bunlar arasında Rusya'nın 19. yüzyılda ayak bastığı Sibiry'a konuşulan Türk dilleri de var (s. 270).

“Bir dili konuşanların, dillerinin ölmesini neredeyse daima kötü bir şey olarak gördüklerini anlıyoruz; peki, dili ‘katletmek’ isteyenler var mıdır? Yanıt en azından pek çok örnekte ‘evet’. Devletlerin tümü hükümetlerce idare edilir ve hükümetlerin büyük çoğunluğu, etnik grup ve dil sayısının az olmasını ülkenin menfaatine görür” (s. 276). Bu noktada yazarın haksız olduğu söylenemez.

Janson, Fransa ve İsveç gibi ülkelerde kısa bir süre öncesine kadar öğrencilerin, okulda teneffüs sırasında resmî dil yerine ana dillerini konuştukları için cezalandırıldıklarını söylüyor (s. 277). Oysa birçok kişi için İsveç bir hayal ülkesidir. O hâlde Fransa'yı bir yana bırakalım, İsveç gibi uygar bir ülkede nasıl böyle bir uygulama yapılabilmıştır?

Eserin son kısmı “Dillerle ilgili yakın gelecekte neler olacak?” sorusunu cevaplamayı hedefliyor. Elbette hiçbir konuda gelecekte olacakları kestirmek insanın harcı değildir. Yarının değil, geçmişin tarihi yazılabilir. Yazar, bu çerçevede İngilizcenin zaferini öne çıkarıyor. Rusçanın Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla gerilediğine işaret ediyor (s. 287). Rusçanın gerilemeye devam etmesi, Kırgızca, Kazakça vb. Türk lehçelerinin yazı dili olarak gelişmesi açısından hayırlı olmuştur.

Bir yazı, bir kitabı temsil etmez ama bir parça tasvir eder; söz konusu esere işaret eder. Meraklısı bir kitaptan söz eden bir yazıyı değil, kitabı okumalıdır. Bir yandan da kitapların kendilerini gerçekleştirebilmeleri için değerlendirilmeye, eleştirilmeye ve paylaşılmaya ihtiyaçları vardır

Her dil onu konuşan, kullanan toplumun iletişim ihtiyaçlarına yetecek kadar ileridir.

Dilde, kültürde ve devlette devamlılık esastır. Güçlü bir devlet ve ülke güçlü bir dilin gelişmesine zemin ve güvence oluşturur. Yenilikler kadar gelenekler de önemlidir.

Son olarak yazarın, İslam'a, Osmanlı'ya ve Türk dilli dünyaya karşı biraz kör ve sağır olduğu eklenebilir.